

СПІЛЬНІСТЬ ГЕНЕЗИ КОЛЯДОК, ВЕСНЯНОК ТА ВЕСІЛЬНИХ ПІСЕНЬ (НА ОСНОВІ РОЗВІДКИ ОЛЕНИ ПЧІЛКИ «УКРАИНСКИЕ КОЛЯДКИ»)

Анотація. У статті визначається походження та розвиток колядок, веснянок та весільних пісень з одного спільного джерела. На основі аналізу пісень та окремих міркувань Олени Пчілки та інших дослідників доводиться спільність генези цих трьох жанрів.

Ключові слова: колядки, веснянки, весільні пісні, зачини, строфічна будова, мотиви кохання, військові мотиви, мотив «умикання», весняне новоріччя.

Аннотация. В статье определяется происхождение и развитие колядок, весенних и свадебных песен из одного общего источника. Основываясь на анализе песен и отдельных соображений Олены Пчилки и других исследователей, доказываются общность генезиса этих троих жанров.

Ключевые слова: колядки, весенние песни, свадебные песни, зачины, строфическое строение, мотивы любви, военные мотивы, мотив «умыкания», весеннее новогодье.

Summary. The article deals with origin and development of Christmas carols, spring and wedding songs as being developed from one common source. Based on song analysis and some consideration of Olena Pchilka and other researchers the common features of these genres genesis are proved.

Key words: Carols, Spring songs, Wedding songs, beginning, stanza structure, love motives, military motives, «abduction» motive, spring «New Year».

У науковому доробку Олени Пчілки є цікава і, на жаль, маловідома розвідка «Украинские колядки (Текст волынский)» (1903). У ній дослідниця розглянула основні питання вивчення українських колядок, серед яких і проблема класифікації пісень цього жанру.

В українській фольклористиці кінця XIX – початку XX століття виділяли дві групи колядок – за адресатом і мотивами. На першу вказав Я. Головацький, зазначивши, що такий поділ робить сам народ [див.: 5, Ч. 4, с. VII]. Другу ввів О. Потебня, проте надто її деталізував. Пізніше Ф. Колесса спростив систему О. Потебні, визначивши основні мотиви зимових обрядових пісень: хліборобські, військові, мисливські, любовні, міфологічні, християнські [див.: 11, Ч. 1, с. 42-47]. Сучасна наука визнає рівноправними ці два поділи [див.: 7, с. 24-27; 9, 4 січня, с. 3], допускаючи, що класифікувати ці твори можна за різними особливостями.

Олена Пчілка запропонувала свій оригінальний поділ колядок. Бажаючи показати, що «представляют наши колядки сами по себе, какие их типические черты» [15, Т. 80 /январь/, с. 160], дослідниця виділила такі три типи: колядки-веснянки, колядки-легенди та колядки-вірші. Основою цієї класифікації є типові риси обрядових пісень та їх еволюційний процес. Ця система певною мірою недосконала й недостатньо обґрунтована, однак має свою внутрішню логіку.

За Оленою Пчілкою, найдавнішими є *колядки-веснянки*. Вже сама назва говорить про спільність двох обрядових жанрів. Ось яке пояснення до цієї групи дала сама дослідниця: «... в этом их характере веснянок нет ничего странного, раз все колядки [...] относятся к празднику, сливающемуся с началом нового года: это начало, это «рождение солнца», эта весть о весне, конечно, должны будить чувство довольства, жизнерадости, – которым и проникнуты колядки первого типа, колядки-

веснянки» [15, Т. 80 /январь/, с. 163]. Основні теми цієї групи колядок, на її думку, – це возвеличення краси нової природи, юності, кохання.

Однією з головних причин для виокремлення такої групи було те, що, на думку тодішніх учених, новий рік у слов'ян починався навесні. Вже О. Снегірьов зазначав: «У давнину в росіян проліттям називались три весняні місяці, з яких розпочинається оновлення природи, новоліття й народні свята, якими зустрічають весну... Перший пролітний місяць Березозоль, Березень, якому сам Бог подарував першість...» [16, Вип. 1, с. 46]. З цим погоджувався Ф. Колесса, зазначаючи, що весняне новоріччя у слов'ян починалося в березні [див.: 10, с. 38]. На зв'язок колядки і гаївки вказував і Кс. Сосенко [див.: 17, с. 66, 214].

Цю думку підтримала й сучасна фольклористика. Так, О. Дей зазначав: «Відомо, що архаїчне літочислення у слов'ян було березневим і панувало до XIV ст. Отже, й новорічні обряди пов'язувалися з передоднем весни, що знайшло свої відображення в тематиці, а також в образній системі колядок і щедрівок» [8, с. 22]. Аналогічні міркування висловив О. Курочкін: «До прийняття християнства у слов'ян, як і у більшості землеробських народів південної і центральної Європи, рік починався навесні» [12, с. 13]. Такий висновок був підкріплений археологічними даними. За словами О. Курочкина, «засвідчений археологічними джерелами факт існування свята весняного рівнодення у прямих етнічних попередників східних слов'ян – черняхівців, [...] підтверджує глибоку древність традиції березневого Нового року на території нинішньої України» [12, с. 23].

Проте не лише археологія підтверджує думку про слушність виокремлення в окрему групу колядок-веснянок. На це вказує зміст самих пісень. У свій час О. Потебня відзначав, що у багатьох колядках «часом дії є не зима (яка взагалі в колядкових

мотивах практично не залишила ніяких слідів), а початок весни; і не ніч, а ранок» [14, Т. 2, с. 82]. З цим згоджувалася й Олена Пчілка. На її думку, колядка-веснянка є ідилічною картинкою світлої весняної природи [15, Т. 80 /январь/, с. 163]. Тут зустрінемо «зелені ліски», «сад-виноград», «черво-ні яблучка», «таночки», «женихання», «кування зозулі». За словами Кс. Сосенка, зозуля і ластівка, що зустрічаються у колядках і щедрівках, власне й є вісниками весни [17, с. 264]. Не лише окремі елементи вказують на зв'язок цих двох циклів обрядових пісень, іноді окремі мотиви, приспиви, зачини, цілі строфи колядок і веснянок співпадають між собою. Так, дослідниця тонко відзначила подібність початкових мотивів колядки «Ой в ліску-ліску та й на моріжку» і веснянок «Ой там на моріжку» та «Ой весна, весна, весняночка, Де твоя дочка паняночка?» [див.: 15, Т. 80 /январь/, с. 164].

Випадки подібності творів зимового і весняного календарно-обрядових циклів не поодинокі. Підтвердженням цьому є текстові зіставлення пісень зі збірників П. Чубинського, Я. Головацького, З. Доленги-Ходаковського, В. Гнатюка. У них зустрічаються подібні зачини. Так, зачин у колядці: «А де ж ти бував, воробєсньку?» близький до початку веснянки «Воробєсцьку, шпачку, шпачку! Чи бував, ти, в садку, в садку?» [див.: 4, Ч. 4, с. 95, Ч. 2, с. 193].

Цікаво, що версифікаційна форма веснянки у деяких місцях наближається до розміру щедрівки – 4+4. Дуже подібні між собою не лише зачинами, а й окремими строфами ще дві пісні:

колядка:	веснянка:
Через наше село	Через наше селъце
Везли клен-дерево.	Везено деревце –
Ой дерево,	Стояло світило
клен-дерево,	
Дрібне, зелененьке.	Зірочок чотири,
А з того деревця	А з того деревця
Висока церковця.	Роблено комірчу...
А у тій церковці	А у тій комірці
Престоли стоять	Роблено кроватку
[19, Т. 3, с. 310].	[19, Т. 3, с. 130].

Тут колядка має навіть гаївковий віршований розмір – 3+3.

Зустрічаються майже ідентичні тексти колядок і веснянок. Це помітив ще О. Потебня, котрий подав два збірні варіанти практично однакових за змістом пісень, але які належать до різних жанрів. Колядка:

*Ой хвалилася біла береза,
Гой дай Боже!
Перед дубами (в. Лісами) своїми вітами:
– Хвались – не хвались, не ти кохала:
Кохали тобі вітри буйнії,
Вітри буйнії, дощи дрібнії.
Ой хвалилася кречная панна
Перед дівками (в. Дружками) своїми косами.
– Хвались – не хвались, не ти кохала:
Кохала тобі ньєчка старенька
Ясного сонця против віконця,*

*Ясної днини против кватири.
Від сего слова бувай здорова,
Не сама собою, з отцем, маткою...*

[14, Т. 1, с. 245].

А ось варіант веснянки:

*Ой хвалилася [да] березонька:
«[Що] на мені кора [да] біленькая,
[Що] на мені листє [да] широкєс,
[Що] на мені гіллє [да] високеє».
Ой одозветься зелений дубо[чо]к:
«Ой не хвалися [да] березонько:
Не ти сю кору [да] вибілила,
Не ти се[є] листя [да] широчила,
Не ти се[є] гіллє [да] височила:
[Ви]білило кору [да] ясне сонце,
Широчив листє [да] буйний вітер,
Височив гіллє [да] дрібен дощик».
Ой хвалилася [молода дівчина] (дівчинонька):
«Що в мене коса [да] до пояса,
Й у мене личко [да] білесеньке(є),
Й у мене брівки [да] чорненькі!»
Ой озоветься [да молодий козак] (козаченько):
«Ой не хвалися [молода дівчино] (дівчинонько):
Не ти се[є] личко [да] вибілила,
Не ти сеї брівки [да] вичернила;
Вибілило личко умиваннєсчко,
Вичернило брівки (малюваннячко)»*

[14, Т. 1, с. 245-246].

Віршований розмір цієї пісні цілком колядковий – 5+5, а подекуди розтягується до – 5+6 [див.: 14, Т. 1, с. 245-246]. О. Потебня на основі версифікаційної форми (3+4) відніс до веснянок типу «У короля у дворі» щедрівку «У писаря при дворі» [14, Т. 2, с. 461-462], а пісня «Ой ремезе, ремезоньку», за словами вченого, «...судячи з основного розміру (3+4) [...], і з того, що її варіанти зустрічаються як веснянки, виникла з веснянки» [14, Т. 2, с. 251]. Аналогічну думку висловив В. Гнатюк: «Характер сеї пісні все-таки має більше спільного з гаївками, ніж із колядками» [2, Т. 36, с. XII].

Прикметно, що наші колядкові обряди й пісні дуже близькі до білоруського «волошебного» обряду, який святкують на Великдень. Парубки, ватагою до тридцяти осіб, ходять з мішком по під вікна і співають величання господареві та всім членам родини, особливо дівчатам, випрошуючи за це дарунки. «Величання сі теж дуже подібні або навіть ідентичні з колядковими...» [6, Т. 1, с. 207].

Залишки такого обряду збереглися і в Україні. Так, на Яворівщині Львівської області на Великдень хлопці співають особливі пісні дівчатам, які зветься тут «риндзівками». За словами М. Грушевського, «риндзівки [...] – се величання дівчатам, цілком аналогічні, чи ідентичні з тими, які співаються колядниками, тільки мають рефрен великодній (Та Христос же воскрес, же воістину, же воістину же воскрес)...» [6, Т. 1, с. 206]. Для порівняння наведу приклади цих двох жанрів:

колядка:

*Ой рано-рано кури запіли,
Святий вечор, кури запіли!
А ще найраній Оксеня встала,
Оксеня встала, косу чесала...*

[15, Т. 80 /январь/, с. 165].

риндзівка:

*Ой рано, рано куройки піли, –
Же Христос, же воскрес...
Єще ми раньше Ганунейка встала
Ранейко встала, сад замітала...*

[11, Ч. 2, с. 205].

Віршована форма обох творів однакова – колядка (5+5)+рефрен.

Олена Пчілка тонко підмітила спорідненість колядок не лише з веснянками, а й весільними піснями. На її думку, саме «мотив предпочтєння милого, большого успеха его у девушки, сближает колядки-веснянки с некоторыми свадебными песнями» [15, Т. 80 /январь/, с. 168]. І це насправді так є. Лише милий знаходить свою кохану в саді-винограді, лише він подає їй руку і рятує від хвиль Дунаю, тільки з ним дівчина покидає танець і йде додому, а інші родичі – батько, ненька, брат – не можуть вплинути на неї. Дослідниця акцентувала на тому, що тексти деяких весільних пісень і колядок практично ті самі.

Для підтвердження своїх слів Олена Пчілка навела дві майже ідентичні пісні, які в різних місцях Волині виконуються під час різних обрядових дійств. Так, пісня «Ой літала чорна галка по полю» в Ковельському повіті належить до колядкового репертуару, а в Новограді-Волинському пісню «Ой літає чорна галочка по полю» співають на весіллях [див.: 15, Т. 80 /январь/, с. 168-169]. Щоправда В. Гнатюк заперечив приналежність до колядок пісні «Ой літала чорна галка по полю», вважаючи її суто весільною [3, с. 26].

Думаю, це твердження В. Гнатюка є дискусійним. Ще О. Потебня відзначав текстову, мотиваційну й версифікаційну подібність колядок і веснянок до весільних пісень [див.: 14, Т. 1, с. 245-246, Т. 2, с. 121, 532, 552-558]. Вчений вказав на наявність зачину і приспіву «Ой рано, рано» у багатьох варіантах цих жанрів [14, Т. 2, с. 42-43].

У збірнику З. Доленги-Ходаковського дуже схожі тематично пісні у різних селах належать до окремих жанрів. Так, у Сатанові на Тернопільщині співають таку веснянку:

*Є в городоньку зірниченька,
Там Івасенько коником грає,
Просьть у неї молоденької,
Квітоньки до шапоньки.
– Бігме не дам, бо ся матінки бою.
– Не бій же ся матінки,
Бійся мене молодого,
Бо матінчина гроза, як літненька роса,
Моя гроза, як з лютото Мороза [21, с. 86].*

А в Клевані Волинської області на весіллі під час пришивання квіток молодому і боярам виконують аналогічну пісню:

*Ой в городечку частоколечку –
Там Марийка рутку щипле,
Там Іванко конем грає,
Просьть Марийки квітки за шапку.
– Та не дам, Івасю, –
Боюся свого батенька.
– Не бойся старого,
Бойся мене молодого.
Батенькова гроза,
Як літняя роса;
Мої грозоньки,
Як лютий морозоньки [21, с. 270].*

М. Грушевський також вказував на близькість колядок до веснянок і весільних пісень [див.: 6, Т. 1, с. 229-230]. В. Чічеров відзначив таку подібність у росіян: «Велика кількість весільних текстів та мотивів, що на півночі Росії ввійшли в обряд новорічного славлення, змушує поставити питання про співвідношення зимової календарної та весільної поезії» [22, с. 154].

Окрім подібності самих текстів та їх елементів колядки, веснянки і весільні пісні мають спільні мотиви. На думку Олени Пчілки, одним з основних мотивів колядок-веснянок є мотиви кохання і «женихання». І в колядках, і в весільних піснях «ситуация – та-же самая: торжество юности, любви, избрания; то-же чувство довольства, сознания красоты, силы – со стороны «избранных» и восхваление их ближайшими, переходящее в величание...» [15, Т. 80 /январь/, с. 170]. На цьому згодом наголосив В. Чічеров: «Сам мотив одруження, що в деяких випадках вирішувався не лише як мотив особистої долі людини, але й як загальний мотив родючості, розвинувся в аграрних і сімейних обрядах Новорічного циклу» [22, с. 112].

Любовні мотиви подекуди в'яжуться з еротикою. Дослідниця вперше в історії фольклористичної науки вказала на наявність в українських колядках еротичних елементів, тим самим заперечивши твердження М. Сумцова про те, що «українська колядка стримана й еротичний елемент майже не торкнувся її» [18, с. 251]. Зазначивши, що «любобный элемент [...] служит даже основой колядок-веснянок...» [15, Т. 80 /январь/, с. 171], Олена Пчілка водночас тонко підмітила й стриманий еротичний характер української пісні: «... В разряде колядок, который можно было бы назвать песнями любовными, – колядках-веснянках, – нет выражения «вакхической» стратности» [15, Т. 80 /январь/, с. 171]. Значно пізніше М. Грушевський зазначив, що давні форми парування молоді зацілилися при старих святах річного календаря, зокрема у колядкових обрядах і піснях [6, Т. 1, с. 281]. Кс. Сосенко вказував на «етику і карність в полових взаєминах у подружжі й між молодіжжю укр[аїнського] народу та на помітну етику еротичних народних пісень на Україні» [17, с. 194]. Еро-

тичний характер новорічних обрядів росіян відзначав В. Чічеров [див.: 22, с. 112].

Ще одним розрядом мотивів, які, на думку дослідниці, притаманні колядкам-веснянкам, є військові. В обрядових піснях справді описано збір і підготовку молодців до воєнних походів, облогу міста чи царевого двору, мандрівку Дунаєм на службу до чужого царя. Так, у колядці «Ей орле, орле, ти високо літаєш» морем пливе корабель,

*А в тім кораблі – самі панове,
Помежи тими панами старшее панятко,
Старшее паняanko – пан Иван.
Ей, як даст вогню на царський двір...*

[21, с. 134].

В іншій пісні молодець будить своїх побратимів:

*«В звони зазвонив, браттє побудив:
Вставайте, браттє, бо вже й не рано,
Та поїдемо в чистое поле,
В чистое поле, на полюванне...»*

[15, Т. 80 /январь/, с. 165].

Олена Пчілка влучно помітила наявність аналогічних характеристик у веснянках. Зрозуміло, що весна в різних народів, як зазначав М. Грушевський, водночас є й періодом «відновлення воєнних організацій, операцій, походів і т. д.» [6, Т. 1, с. 210]. В українців ця пора року – початок козацького сезону. Згадаймо слова загальновідомої веснянки, які ще раз підтверджують зв'язок колядок і веснянок: «*А вже весна, а вже красна, Из стріх вода капле, – Молоденькому козаченькові Мандрівочка пахне*» [6, Т. 1, с. 210]. Або: «*Йї уже весна, весна, йї уже красна, Пора розставати, Пора нашим парубчатам Селом мандрувати*» [19, Т. 3, с. 111].

Прикметно, що дослідниця в дечому згодилася з твердженням М. Драгоманова та В. Антоновича про історичний характер деяких обрядових пісень: «Антонович и Драгоманов [...] были правы, когда брали как «исторический» материал некоторые веснянки и колядки; пожалуй, можно оспаривать принадлежность некоторых упоминаний известным историческим личностям и событиям, но указания комментаторов на существование в этих песнях некоторых бытовых черт дружинного и княжеского периода нашей истории были верны...» [15, Т. 80 /январь/, с. 173]. Згодом М. Грушевський конкретизував це судження: «По духу й типу героїчні оповідання колядок близько підходять до фрагментів дружинної поезії, включених у наше літописання... Самі подробиці зброєння і зборів до походу нагадують старий стиль, що заховався в билинах. З другого боку, сі величальні теми стоять в одній площині з фантастичною казкою... Тут, як і у інших сферах, ми маємо фрагменти старої героїчної поезії...» [6, Т. 1, с. 260-262].

Олена Пчілка правильно зауважила у деяких колядках зв'язок весільних і військових мотивів, вперше вказала на давній мотив «умикання» [див.: 15, Т. 80 /январь/, с. 173]. Справді, у багатьох колядках молодець вирушає в похід із дружиною,

щоб здобути собі дівчину, наречену: «*Та поїдемо в чистое поле, В чистое поле, на полюванне; Уполюємо в полі сокілку, В полі сокілку, Хведоркові дівку!*» [15, Т. 80 /январь/, с. 165]. Або: «*Збиралася война вся їх рівня. Захотіли вони царя звоювать, Царя звоювать, царівну узять*» [20, с. 73].

Обряд «умикання» сягає глибокої давнини. Ще Нестор у своєму літописі згадував за нього: «[Усі племена] мали ж свої обичаї і закони предків своїх, і заповіти, кожне – свій норів. Так, поляни мали звичай своїх предків, тихий і лагідний, і поштивість до невісток своїх, і до сестер, і до матерів своїх... А деревляни жили подібно до звірів, жили по-скотськи: і вбивали вони один одного, [і] їли все нечисте, і весіль у них не було, а умикали вони дівчат коло води. А радимичі, і вятичі, і сіверяни один обичай мали: жили вони в лісі, як ото всякий звір, їли все нечисте, і срамослів'я [було] у них перед батьками і перед невістками. І весіль не було в них, а ігрища межі селами. І сходилися вони на ігрища, на пляси і на всякі бісівські пісні, і тут умикали жінок собі, – з якою ото хто умовився. Мали ж вони по дві і по три жони» [13, с. 8].

Як бачимо, «умикання» було весільним обрядодійством, і його залишки збереглися в українській весільній драмі. На це звернула увагу Ф. Вовк та М. Грушевський [див.: 1, с. 316; 6, Т. 1, с. 263-266, 272-275]. За словами останнього, «в ідеї подружжя довго і уперто живе ідея насильного заволодіння, здобуття силою чоловіком жінки, так що в весільнім ритуалі у безконечного числа народів [...] підчеркується [...] факт насильного заволодіння» [6, Т. 1, с. 263]. Справді поїзд молодого нагадує військову дружину, що вирушає в похід:

*«Не сивая мгла з-за гір виступає,
А з княжова дому сто коней ступає»*

[21, с. 225].

Або: «*Ой подем, подем облогом
Да їхали бояри всі рядом*»

[21, с. 225].

А ворота дому молодої стають своєрідним бастіоном, який намагаються звоювати бояри, щоб забрати молоду:

*«Не наступай, Литва,
Буде між нами битва:
Будемо воювати,
Мариночки не давати!»*

[20, с. 82].

Ці паралелі ще раз підтверджують близькість колядок і весільних пісень.

На основі сказаного вище можна припустити, що колядки, веснянки і весільні пісні справді походять з одного джерела, а колись складали єдиний репертуар і виконувалися під час якогось одного, напевно, весняного свята. О. Потебня зауважив: «... Наближення різдвяних і новорічних обрядів та пісень до весни, надають ймовірності тому [...], що усень (свято нового року – *О. М.*) міг мати відношення до весняних свят...» [14, Т. 2, с. 44]. Ф. Колесса вважав, що весняні мотиви обрядових пісень новорічного циклу дозволяють «здогадуватися, що колядки і щедрівки (а бодай

значна їх частина) в'язалися колись із весняним новоріччям, яке починалося в березні» [11, Ч. 1, с. 38].

Є всі підстави вважати, що новий рік у слов'ян відзначався навесні і був святом не лише воскресіння сонця, а й весняного пробудження природи, родючості. А весна – це пора кохання і парування. Всі ці три жанри народної обрядової словесності – колядка, веснянка і весільна пісня – малюють чу-

дові картини ідилічної любові на фоні весняного розквіту. Окрім спільних мотивів ці обрядові твори мають спільні образи, символи, подібну строфічну будову, практично однакові тексти і близькі супроводжуючі обряди (наприклад обряд колядування і виконання риндзівок чи обряд «волочебно-го»). І вже пізніше, коли відбулося розмежування свят і обрядів, одні й ті ж пісні перейшли у різні жанри.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вовк Хв. Студії з української етнографії та антропології. – К.: Мистецтво, 1995. – 336 с.
2. Гнатюк В. [Передне слово до:] Колядки і щедрівки // Етнографічний вісник. – 1916. – Т. 35. – С. II-XIV. – Т. 36. – С. III-XV.
3. Гнатюк В. [Рецензія на:] Пчилка Олена. Украинские колядки // Записки НТШ. – 1904. – Т. 60. – С. 25-30.
4. Головацкий Я. Народные песни Галицкой и Угорской Руси: В 4 ч. – М., 1878. – Ч. 2. – 578 с; Ч. 4. – 643 с.
5. Головацкий Я. Распределение и оглавление «Народных песен Галицкой и Угорской Руси» // Народные песни Галицкой и Угорской Руси: В 4 ч. – Ч.4. – СПб. 1878. – С. 4-16.
6. Грушевський М. Історія української літератури: У 6-ти т., 9-ти кн. – К.: Либідь, 1993. – Т. 1. – 392 с. – Т. 4, кн. 2. – 320 с.
7. Дей О. Величальні пісні українського народу // Колядки і щедрівки. Зимово обрядова поезія трудового року. – К.: Наукова думка, 1965. – С. 9-40.
8. Дей О. Українська народна поезія календарно-обрядового циклу // Українські народні пісні. Календарно-обрядова лірика. – К.: Наукова думка, 1963. – С.3-34.
9. Кирчів Р. Українські колядки і щедрівки // Вільна Україна. – Львів, 1990. – 4, 5 січня.
10. Колесса Ф. Огляд українсько-руської народної поезії. – Львів: Просвіта, 1905. – 188 с.
11. Колесса Ф. Українська усна словесність: У 2-х ч. – Львів, 1938. – 644 с.
12. Курочкін О. Новорічні свята українців. Традиції і сучасність. – К.: Наукова думка, 1978. – 192 с.
13. Літопис руський. За Іпатським списком переклав Леонід Махновець. – К.: Дніпро, 1989. – 591 с.
14. Потебня А. Объяснения малорусских и сродных народных песен: В 2-х т. – Варшава, 1883. – Т. 1. – 268 с. – 1887. – Т. 2. – 809 с.
15. Пчилка Олена. Украинские колядки. (Текст волынский) // Киевская старина. – 1903. – Т. 80 /январь/. – С. 152-175. – Т. 81 /апрель/. – С. 124-160; /май/. – С. 192-230; /июнь/. – С. 347-394.
16. Снегирев И. Русские простонародные праздники и суеверные обряды: В 2-х вып. – М., 1837–38. – Вып. 1. – 246 с. – Вып. 2. – 143 с.
17. Сосенко Кс. Культурно-історична постать староукраїнських свят Різдва і Щедрого вечора // Різдво-Коляда і Щедрий вечір. – К.: Український письменник, 1994. – 288 с.
18. Сумцов Н. Научное изучение колядок и щедривок // Киевская старина. – 1886. – Т. 14 /февраль/. – С. 237-266.
19. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край. Материалы и исследования, собранные П.П. Чубинским: В 7-ми т., 9-ти вып. – СПб., 1872 – 1878.
20. Українські народні пісні в записах Осипа і Федора Бодяньських. – К.: Наукова думка, 1978. – 372 с.
21. Українські народні пісні в записах Зоріана Доленги-Ходаковського. – К.: Наукова думка, 1974. – 783 с.
22. Чичеров В. Зимний период русского народного земледельческого календаря XVI – XIX веков. – М.: Издательство Академии наук СССР, 1957. – 236 с.

Стаття надійшла до редакції 26.03.2011